

Gelvonai - penkioliktoji "Versmės" leidyklos iš "Lietuvos valsčių" serijos

Vytautas Žeimantas

Vilniaus knygų mugėje

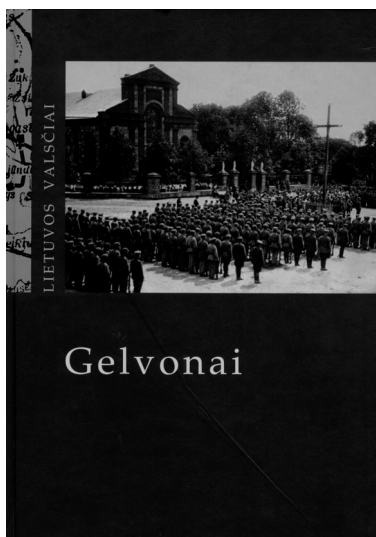
Tarp gausių renginių, vykusių neseniai pasibaigusioje Vilniaus knygų mugėje, išsiskyrė "Versmės" leidyklos renginiai: "Širvintų kraštas" Lietuvos valsčių serijos monografijose ir "Šimtatomei Lietuvos tūkstantmečio knygų serijai "Lietuvos valsčiai" - 15 metų". Juose dalyvavo leidyklos vadovas Petras Jonušas, vyr. redaktorė Vida Girininkienė, ilgametis Vilniaus universiteto kraštotyrininkų Ramuvos klubo vadovas, garsus kraštotyrininkas Venantas Mačiekus, kiti.

Abejuose renginiuose išsivystė įdomi diskusija apie lokalinę istoriją, kraštotyros reikšmę, jos plėtojimo perspektyvas ir trukdžius. Pelnymai buvo giriama ir "Versmės" leidykla, nuo 1994 metų sumanusi tikrai didžiulį projektą - parengti ir išleisti daugiatomę lokalinių monografijų seriją "Lietuvos valsčiai". O tokių valsčių Lietuvoje buvo ne vienas šimtas.

"Versmės" leidykla iš kitų išsiskiria ir tuo, kad pati rengia kraštotyros ekspedicijas, kurių metu surinkta originali medžiaga vėliau įdedama į valsčiams skirtas knygas. Vasarą, atostogų metu ir man teko dalyvauti tokiose ekspedicijose, vykusiose Gelgadiškyje ir Plokščiuose. Jose dalyvavę istorikai, geografs, menotyrininkai, dailininkai, žurnalistai surinko daug įdomios informacijos apie šį seną Zanavykų kraštą, įsikūrusį pamėnėje.

Buvau maloniai sujaudintas, kai "Versmės" renginyje Venantas Mačiekus prisiminė senus Vilniaus universiteto laikus, kai, atsiradus galimybei, pusiau nelegaliai parėmiau Ramuvos judėjimą ir finansavome kelias studentų kraštotyros ekspedicijas.

Knygų mugėje buvo plačiai pristatyta lokalinė monografija "Gelvonai". Ji pradėta rengti 2003 metų vasarą. Tuomet liepą Gelvonų vidurinėje mokykloje įsikūrusi knygos

Knygos viršelis

autorių ekspozicija buvo pirmoji šio nelengvo darbo kregždė. Per penkerius metus 61 autorius parašė 111 straipsnių, iš kurių 12 mokslinių, knygos turinyje pažymėtų žvaigždute.

"Gelvonai" - trečioji "Lietuvos valsčių" serijos knyga, skirta Širvintų kraštui. Pasak leidėjų, šio leidinio nebūtų buvę be tuometinio Širvintų rajono mero Vyto Šimonėlio ir Širvintų savivaldybės atstovės spaudai Jadvygos Barbaravičienės iniciatyvos. Savivaldybės užsakymu 2000 m. kovo 11-osios išvakarėse "Versmės" leidykla išleido lokalinę monografiją "Širvintos", o 2005 m. pasirodė ir "Musninkai. Kernavė. Čiobiškis".

"Versmės" renginys knygų mugėje baigėsi netikėtu akcentu: iš mugės išvažiavo specialiai paruoštas "Bibliobusas", kuris kartu su "Gelvonų" knygos tiražu išvežė ir grupę šios knygos autorių, kurių laukė įdomūs susitikimai Širvintose ir Gelvonuose.

Rėmėjas - Širvintų rajono savivaldybė

"Gelvonai" - penkioliktoji "Lietuvos valsčių" serijos knyga ir pirmoji, išleista jubiliejiniais 2009-aisiais - Lietuvos Tūkstantmečio minėjimo metais. Knyga dedikuojama Lietuvos tūkstantmečiui, Gelvonų pirmojo paminėjimo rašytiniuose šaltiniuose 625-osioms metinėms (1385 m. lie-

pos 17 d.) bei artėjančiai kitai svarbiai datai - Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečiui 2018-aisiais.

Knygą sudaro tradiciniai "Lietuvos valsčių" serijos monografijų skyriai - Gamta, Istorija, Etninė kultūra, Kalba, Tautosaka, Įžymūs žmonės. Juose išsamiai pateikiama Gelvonų krašto istorija, tradicinė ir etninė kultūra, kalba, žodinis palikimas. Pirmą kartą plačiau apžvelgiamas senasis Gelvonų laukas (valsčius), pristatomi buvę dvarai ir dvareliai. Skaitytojas ras duomenų apie Gelvonų miestelio įkūrimą XVIII a. viduryje, Gelvonų ir Bagaslaviškio parapijų bažnyčias. Apie tai - Algirdo Gaigalo straipsnis "Gelvonų bažnyčios architektūrinė petrografija", Vidos Girininkienės "Gelvonų parapija", Vytauto Merkio "Tautinė Gelvonų ir Bagaslaviškio parapijų padėtis 1863-1915 metais", Juozo Lebionkos "Gelvonų parapijos lenkinimas XIX a. pabaigoje - XX a. pradžioje" ir kiti.

Nemažai puslapių skirta ir tarpukario laikotarpiui. Yra Ričardo Čepo straipsniai "Iš Gelvonų valsčiaus savivaldybės istorijos (1918-1940 m.)" ir "Gelvonų vidurinė mokykla 1921-1929 metais", Jono Miliiaus "Gelvonų valsčiaus žemės ūkis ir kaimo gyvenimas Nepriklausomybės metais", Vlodo Terlecko "Kredito kooperacija Gelvonuose 1924-1949 metais".

Skyriuje "Įžymūs žmonės" pirmą kartą pateikta daug iki šiol visuomenei mažai žinomų Lietuvai nusipelnusių garsių gelvoniškių biografijų. Daug dėmesio skirta ir Gelvonų krašto tautodailininkui, visoje Lietuvoje ir už jos ribų žinomam skulptoriui Ipolitui Užkurniui. Jo žmonos Auksės Aurelės Užkurnienės dėka knygos skaitytojai pamatys spaudoje dar nepublikuotą I. Užkurnio darbų nuotraukas. Rašoma ir apie garsųjį Petrą Biržį (Pupų Dėdę).

Knygos vyriausioji redaktorė - istorikė Vida Girininkienė. Leidybos partneris, pagrindinis finansuotojas ir rėmėjas - Širvintų rajono savivaldybė.

Kryžiuočių kelyje

Knygoje Gelvonų istorinę apžvalgą parašė Vida Girininkienė. Gelvonai istoriniuose šaltiniuose pirmą kartą paminėti 1385 m. liepos 17 d. kryžiuočių kelio palei Nerį ir Vilnių aprašyme. Dažni vietovardžiai su šaknimi Gelvliudija, kad Gelvonų laukas (valsčius) buvo gana didelė teritorija, didesnė už valsčių kaip administracinę vienetą XIX a. antroje pusėje. Visas archeologinis paveldas, senasis Gelvonų dvaras ir kiti

"Versmės" knygų pristatyme liūdėti neteko

dvarai nėra dar iki galo ištirti. LDK izdo raštininkas Viktoras Juozapas Chelchovskis Gelvonų dvarą ne tik išplėtė, bet ir prie jo įkūrė miestelį, kuriame apgyvendino amatininkus. Pažymėtina, jog 1746 m. Gelvonų dvaro inventoriuje nurodoma turgavietė, kurios viduryje buvo "medinė su salka, malksnomis dengta rotušė". Tai mįslė istorikams, tačiau įvardijimas "rotušė" liudija V. J. Chelchovskio ambicijas siekti ne tik paversti naująjį miestelį prekybos centru, bet ir gauti savivaldos teises. Na o XIX a. antroje pusėje Gelvonų dvaras aidėjo nuo muzikos, nes jo savininkas Gustavas Vilhelmas Gregoras Pliateris turėjo nuosavą orkestrą, pats kūrė ir atliko muzikos kūrinius.

Dvarai, dvareliai

Pažymėtinas ir Liukonių dvaras, paskutiniojo LDK didžiojo etmono, generolo leitenanto Simono Kosakovskio rezidencija. Etmono pastatyti dviejų aukštų rūmai po jo mirties 1794 m. kovo 25 d.

"Versmės" „bibliobusas“ pasirengęs vykti į Širvintų kraštą

Vilniaus rotušės aikštės kar-tuvėse priklausė Juozapui Antanui Kosakovskui. Rūmuose buvo biblioteka, ginklų, pavaikslų, senienų kolekcijos. Deja, rūmai ir juos supęs angliškojo stiliaus parkas 1859 m. sudegė ir nebuvo atstatytas.

Įdomus Venanto Mačiekiaus straipsnis "Papročių teisės relikvai Gelvonų ir Musninkų valsčių ūkininkų turtiniuose santykiuose XX a. pirmojoje pusėje", Manvydo Vitkūno "Gelvonų apylinkių archeologiniai paminklai" ir Povilo Spurgevičiaus "Gelvonų dvarai".

Kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės

XX a. trečiajame dešimtmetyje Gelvonų apylinkėse rezidavo Lietuvos kariuomenės 1-asis pėstininkų pul-

kas, pavadintas Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino vardu, vyko kovos dėl Lietuvos nepriklausomybės. Knygoje pateikti savanorių bei Lietuvos valstybės karininkų sąrašai su trumpomis biografijomis primena artėjančią ir kitą svarbią Lietuvos istorijos datą - Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmetį, kurį minėsime 2018-aisiais metais.

Įdomus Gintauto Surgailio straipsnis "Pirmasis Didžiojo Lietuvos kunigaikščio Gedimino pėstininkų pulkas neutralios zonos apsaugoje Gelvonų rajone" ir Albino Vaitonio "Ukmergės apskrities 6-osios rinktinės Gelvonų šaulių 10-ojo būrio istorija (1919-1940 m.)" bei "Gelvonų krašto Lietuvos kariuomenės savanoriai kūrėjai".

Daktaras K. Morkūnas

Anot V. Girininkienės, aktyviausias šios knygos pagalbininkas buvo šviesios atminties kalbininkas daktaras Kazys Morkūnas. Gimęs ir augęs netoli Kulniškių kaimo, dažnai ten lankėsi, rinko savo gimtųjų vietų kalbos pavyzdžius bei duomenis apie krašto žmones. Ir minėtoje ekspedicijoje, ir knygos rengimo darbuose jis buvo labai aktyvus. Jau sunkiai sirgdamas parengė išsamų "Kalbos" skyrių, kurio galėtų pavydėti visos kitos "Lietuvos valsčių" serijos lokalinės monografijos. Jis parašė nemažai straipsnių apie savo krašto žmones. Deja, mirtis 2008 m. kovo 29 d., nutraukė darbus.

"Įžymių žmonių" skyrius, kurį rengėme ir redagavome drauge, yra tarsi paminklas žyriam kalbininkui, šiltam žmogui ir bendraminčiui", - teigia V. Girininkienė.

Knyga gausiai iliustruota senomis ir naujomis nuotraukomis, piešiniais, schemomis, žemėlapiams. Joje yra pluoštai spalvotų iliustracijų, skirtų šio krašto gamtai, iškilimams kūrėjams, Ipolito Užkurnio kūrybinis palikimas. Taip pat trumpai pristatomi straipsnių autoriai, yra asmenvardžių ir vietovardžių rodyklės, reziumė anglų kalba. Ji tikrai solidi, turi net 1384 puslapius. Tokių knygų išleidimas - rimtas įvykis mūsų šalies kultūriniam gyvenime.

Vilniaus knygų mugėje prie „Versmės“ leidyklos stendų